অধ্যায় ৪ ঃ চম্পূকাব্য, গীতিকাব্য আৰু ঐতিহাসিক কাব্য

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য

৪.২ পৰিচয়

৪.৩ *চম্পূকাব্য*

৪.৩.১ *চম্পূকাব্যৰ* উৎস

৪.৩.২ *চম্পূকাব্যৰ* বৈশিষ্ট্য

৪.৩.৩ বিভিন্ন *চম্পূকাব্যৰ* উল্লেখ

৪.৪ *গীতিকাব্য*

৪.৪.১ *গীতিকাব্যৰ* উৎস

৪.৪.২ *গীতিকাব্যৰ* ভাগসমূহ

৪.৪.৩ বিভিন্ন *গীতিকাব্যৰ* উল্লেখ

৪.৫ ঐতিহাসিক কাব্য আৰু ইয়াৰ উৎস

৪.৫.১ বিভিন্ন ঐতিহাসিক কাব্যৰ উল্লেখ

৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৪.৭ অধিক জানিবলৈ

৪.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

৪.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- *চম্পূকাব্যৰ* লক্ষণ আৰু উৎসৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- বিভিন্ন *চম্পূকাব্যৰ* লগত পৰিচিত হ'ব পাৰিব
- *গীতিকাব্যৰ* লক্ষণ আৰু উৎসৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- বিভিন্ন *গীতিকাব্যৰ* বিষয়ে জানিব পাৰিব
- *গীতিকাব্যৰ* ভাগসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- ঐতিহাসিক কাব্যৰ লক্ষণ, ইয়াৰ উৎস তথা বিভিন্ন ঐতিহাসিক কাব্যৰ বিষয়ে জানিব।

৪.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়ত আপুনি সংস্কৃত সাহিত্যৰ নাটকৰ বিষয়ে কিছু আভাস পালে। এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি সংস্কৃত কাব্য-সাহিত্যৰ অন্তর্ভুক্ত *চম্পূকাব্য* আৰু *গীতিকাব্যৰ* বিষয়ে সবিশেষ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিব। ঐতিহাসিক কাব্য অধ্যয়নৰ জৰিয়তে

৪.৩.১ *চম্পূকাব্যৰ* উৎস

দুই প্ৰকাৰৰ লক্ষণৰ পিছত এতিয়া আপুনি *চম্পূকাব্যৰ* উৎস সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব। বৈদিক সাহিত্যত অৰ্থাৎ *যজুৰ্বেদ* আৰু *অথৰ্ববেদ* সংহিতাত পোনতে গদ্য আৰু পদ্যৰ সংমিশ্ৰণ চকুত পৰে। *ব্ৰাহ্মণ* সাহিত্যতো এনে সংমিশ্ৰণ দেখা যায়। তথাপি পৌৰাণিক গল্প আৰু আখ্যানসমূহেই *চম্পূকাব্যৰ* মূল উৎস। মহাভাৰতৰ কাহিনীতো গদ্য আৰু পদ্যৰ সংমিশ্ৰণ দেখা যায়। একেদৰে *পঞ্চতন্ত্ৰ, হিতোপদেশ* আদিত *চম্পূকাব্যৰ* প্ৰভাৱ দেখা যায়।

৪.৩.২ *চম্পূকাব্যৰ* বৈশিষ্ট্য

১) *চম্পূকাব্য* গদ্য আৰু পদ্যৰ সংমিশ্ৰণত ৰচিত হয়।
২) *চম্পূকাব্যৰ* বিষয়বস্তুক অংক, উচ্ছ্বাস আদিত বিভক্ত কৰা হয়।
৩) *চম্পূকাব্যত* বাৰ্তালাপ নাথাকে (উক্তিপ্ৰত্যুক্তিৰহিতম *চম্পূকাব্যম্*)
৪) *চম্পূকাব্যত* বিষ্কম্ভ নাথাকে (বিষ্কম্ভশূন্য)

এই বৈশিষ্ট্যসমূহ লক্ষ্য কৰিলে দেখা যায় যে যদিও গদ্য আৰু পদ্যৰ সংমিশ্ৰণকেই *চম্পূকাব্য* বুলি কোৱা হয়, (গদ্যপদ্যময়তা) তথাপিও *চম্পূকাব্যৰ* এই লক্ষণ অতিব্যাপ্তিৰ পৰা মুক্ত নহয়। কাৰণ *ব্ৰাহ্মণ* সাহিত্যত আমি কেতিয়াবা গদ্য আৰু পদ্যৰ সংমিশ্ৰণ দেখা পাওঁ। যেনে— *ঐতৰেয় ব্ৰাহ্মণৰ* হৰিশ্চন্দ্ৰোপাখ্যান। (অধ্যায় ৩৩)

আকৌ সংস্কৃত সাহিত্যৰ ২৪৫খন *চম্পূকাব্যৰ* ভিতৰত মাত্ৰ *নলচম্পূ* আৰু *গংগাবতৰণচম্পূ* কাব্যহে অংকত বিভক্ত। ঠিক তেনেদৰে আমি দেখা পাওঁ যে ভোজৰ চম্পূৰামায়ণ কাণ্ডতহে বিভক্ত, উচ্ছ্বাসত নহয়। সোমদেবৰ *যশস্তিলকচম্পূ* আশ্বাস আৰু অচ্যুত শৰ্মাৰ *ভাগীৰথীচম্পূ* মনোৰথত বিভক্ত। যদিও *চম্পূকাব্যক* উক্তি প্ৰত্যুক্তিৰহিত বুলি কোৱা হয় তথাপিও আমি দেখা পাওঁ যে বিখ্যাত বিশ্বগুণাদৰ্শ *চম্পূকাব্যত* কৃষ্ণ আৰু বিশ্ববসুৰ উক্তি প্ৰত্যুক্তিৰ উল্লেখ আছে। যিহেতু *চম্পূকাব্য* শ্ৰব্যকাব্যৰ অন্তৰ্গত গতিকে ইয়াত দৃশ্যকাব্যৰ নিচিনা কোনো সূত্ৰধাৰৰ প্ৰয়োজন নাই।

৪.৩.৩ বিভিন্ন *চম্পূকাব্যৰ* উল্লেখ

চম্পূকাব্যৰ লক্ষণ, বৈশিষ্ট্য আৰু উৎসৰ পিছত এতিয়া আপুনি বিভিন্ন *চম্পূকাব্যৰ* বিষয়ে জানিব পাৰিব। সংস্কৃত সাহিত্যৰ উল্লেখযোগ্য *চম্পূকাব্যসমূহৰ* ভিতৰত ত্ৰিবিক্ৰমভট্ট বিৰচিত *নলচম্পূৰ* নাম প্ৰথমে ল'ব পাৰি। এই *চম্পূকাব্যখন* সাতটা অধ্যায়ত বিভক্ত। ইয়াত অধ্যায়সমূহক "উচ্ছ্বাস" বুলি কোৱা হয়। ইয়াত নিষাদৰাজ্যৰ ৰজা নল আৰু বিদৰ্ভৰাজকন্যা দময়ন্তীৰ প্ৰেম কাহিনী অতি

a great repository of kavya poetry, ancient tales, citations and references, and numerous rare words of lexical interest, Somadeva's *Yas'astilaka* is a work of massive scholarship enlivened by occasional flashes of literary genius and poetic feeling.''

আন এখন উল্লেখযোগ্য *চম্পূকাব্য* হ'ল *ৰামায়ণচম্পূ*। পৰমাৰ ৰাজবংশীয় ধাৰাপতি ভোজৰ দ্বাৰা এই কাব্যখন ৰচিত। ভোজে *ৰামায়ণকথাৰ* আধাৰত *ৰামায়ণচম্পূ* ৰচনা কৰিছে। এইখন এখন অতি জনপ্রিয় *চম্পূকাব্য*। ৰজা ভোজে *ৰামায়ণচম্পূৰ* কিষ্কিন্ধাকাণ্ডলৈকেহে ৰচনা কৰে, যুদ্ধকাণ্ডখিনি পৰৱৰ্তীকালত লক্ষ্মণ নামৰ কবিয়ে ৰচনা কৰে। *ৰামায়ণচম্পূত* কবিয়ে নিজৰ কাব্য-কৌশলৰ প্রকাশ কৰিছে। এই *চম্পূকাব্যখনত* প্রায় সকলো প্রকাৰ ছন্দৰ প্রয়োগ দেখা যায়। আকৌ গদ্যকাব্যৰ নিচিনা কাব্যখনৰ ভাষা দীর্ঘ সমাসবহুল। কিন্তু পদ্যসমূহ সৰল তথা বর্ণনাৰীতি সুন্দৰ।

কবি অনন্তভট্টৰ দ্বাৰা ৰচিত আন এখন উল্লেখযোগ্য চম্পূ হ'ল *ভাৰতচম্পূ*। এই *চম্পূকাব্যখন মহাভাৰতৰ* কাহিনীৰ আধাৰত ৰচিত হৈছে। কোৱা হয় অনন্তভট্ট অভিনৱ কালিদাস নামৰ কবিজনাৰ সমসাময়িক আছিল। *ভাৰতচম্পূত* বিভিন্ন শব্দৰ সমাহাৰ দেখা যায়। ইয়াৰ উপৰি কাব্যখনত অনেক অলংকাৰ আৰু ছন্দৰো প্রয়োগ হৈছে।

ভাগৱতচম্পূ নামৰ এখন *চম্পূকাব্য* অভিনৱ কালিদাসে ৰচনা কৰে। এই *চম্পূকাব্যখন* ছয়টা উচ্ছ্বাসত বিভক্ত।

পঞ্চ কল্যানচম্পূ কাব্যখন চিদাম্বৰ নামৰ কবি এজনে ৰচনা কৰে। কাব্যখনত কবিয়ে ভগৱান ৰাম, কৃষ্ণ, বিষ্ণু, শিৱ আদি ভগৱানৰ বিবাহৰ আখ্যানবোৰ সুন্দৰকৈ বর্ণনা কৰিছে।

নীলকণ্ঠ-বিজয় চম্পূকাব্যখন নীলকণ্ঠ দীক্ষিতে ১৬৩৭ খ্রীষ্টাব্দত ৰচনা কৰে। এই *চম্পূকাব্যখন* পাঁচটা (৫) অধ্যায়ত বিভক্ত তথা *চম্পূকাব্যখনত* সমুদ্রমন্থনত উঠি অহা হলাহল পান কৰি মহাদেৱে অন্য দেৱতাবোৰক ৰক্ষা কৰি নিজে 'নীলকণ্ঠ' নাম পোৱা ঘটনা বর্ণনা কৰা হৈছে। কাব্যখনত কবিৰ আবেগিক অনুভূতি তথা কল্পনাসূলভ গুণৰ সুন্দৰ উপস্থাপন ঘটিছে। ছন্দ আৰু অলংকাৰ প্রয়োগৰ ক্ষেত্রতো কবিয়ে নিজৰ পাণ্ডিত্য দেখুৱাইছে। একেদৰে দীর্ঘ সমাসবদ্ধ পদৰ ব্যৱহাৰো এই *চম্পূকাব্যখনত* বিদ্যমান।

বিশ্বগুণাদর্শচম্পূ কাব্যখনৰ ৰচক হ'ল বেংকটাচার্য বা বেঙ্কটাধ্বৰী। বেংকটাচার্যৰ সাহিত্যকর্ম নীলকণ্ঠৰ সমসাময়িক আছিল। এই কাব্যখন সপ্তদশ খ্রীষ্টাব্দৰ শেষৰফালে ৰচিত হৈছিল। এই *চম্পূকাব্যখনত* কোনো প্রকাৰৰ নিয়মীয়া কথাবস্তু বর্ণিত হোৱা নাই। কাব্যখনত কবিয়ে মানব জীৱনৰ সমালোচনা দাঙি ধৰিছে। গ্রন্থখনত দুজন গন্ধর্বৰ কথা বর্ণিত হৈছে। গন্ধর্ব দুজনে পৃথিৱীৰ ওপৰেৰে আকাশমার্গেৰে বিচৰণ কৰি থাকোতে তেওঁলোকৰ মনত বিভিন্ন গুৰুত্বপূর্ণ তীর্থস্থান,

সেয়েহে পাঠকে এই শ্ৰেণীৰ কাব্য অধ্যয়ন কৰি নিজেই আনন্দত আত্মহাৰা হ'ব পাৰে। ভর্তৃহৰি আৰু অমৰুৰ শতক কাব্যসমূহেই হৈছে মুক্তককাব্যৰ উত্তম উদাহৰণ। প্ৰবন্ধাত্মক *গীতিকাব্যৰ* ভিতৰত মহাকবি কালিদাস ৰচিত মেঘদূত তথা ইয়াৰ অনুকৰণত ৰচিত *সন্দেহ কাব্য* বা *দূতকাব্য*সমূহেই উৎকৃষ্ট উদাহৰণ। *গীতিকাব্য*সমূহত বাহ্যিক তথা অন্তঃপ্ৰকৃতিৰ বৰ সুন্দৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। সংস্কৃত সাহিত্যৰ এটি উল্লেখযোগ্য গীতিকাব্য হ'ল মহাকবি কালিদাসৰ *মেঘদূত কাব্য* ।

৪.৪.১ *গীতিকাব্যৰ* উৎস

আপুনি *ঋগ্বেদৰ* কথা জানে। এই *ঋগ্বেদৰ* পাতত থকা উষাসূক্তত *গীতিকাব্যৰ* প্ৰথম চানেকি দেখা যায় বুলি পণ্ডিতসকলৰ ধাৰণা। আনকি ইতিহাস পুৰাণৰ যুগতো *ৰামায়ণ মহাভাৰত* তথা অনেক *পুৰাণৰ* অংশ বিশেষত *গীতিধর্মী* কাব্যৰ নিদর্শন পোৱা যায়। অৱশ্যে কালিদাসৰ যুগৰপৰা এই *গীতিকাব্যৰ* স্বতন্ত্ৰ অস্তিত্ব দেখা পোৱা যায়। মহাকবিজনৰ *মেঘদূত* আৰু *ঋতুসংহাৰকে* এই শ্ৰেণীৰ কাব্যৰ প্ৰথম নিদর্শন বোলা হয়।

৪.৪.২ *গীতিকাব্যৰ* ভাগসমূহ

গীতিকাব্যৰ সংজ্ঞা জনাৰ পিছত আপুনি এতিয়া ইয়াৰ ভাগসমূহৰ বিষয়ে জানিব। *গীতিকাব্যক* প্ৰধানকৈ দুই ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। ১। ভক্তি-মূলক *গীতিকাব্য* বা স্তোত্ৰকাব্য আৰু ২। শৃংগাৰ প্ৰধান *গীতিকাব্য* বা সন্দেশকাব্য।

যিবিলাক *গীতিকাব্যত* আধ্যাত্মিক ভাবনাৰ প্ৰাধান্য বেছি, সেইবিলাক ভক্তিকাব্যৰ অন্তর্গত তথা যিবিলাক *গীতিকাব্যত* শৃংগাৰ ভাবৰ প্ৰাধান্য বেছি, সেইবিলাক শৃংগাৰ বা সন্দেশ কাব্যৰ অন্তর্গত। সংস্কৃত কাব্যত শৃংগাৰপ্ৰধান *গীতিকাব্য* কেবা প্ৰকাৰৰ। তাৰ ভিতৰত *দূতকাব্য*সমূহেই প্ৰধান। এই *দূতকাব্য*বোৰত প্ৰেমিক নাইবা প্ৰেমিকাই কোনোবা দূতৰ জৰিয়তে নিজৰ প্ৰণয় বার্তা প্ৰেৰণ কৰে। মহাকবি কালিদাসৰ *মেঘদূত* খণ্ডকাব্যখন আৰু *ঋতুসংহাৰ* কাব্যখন শৃংগাৰ প্ৰধান *গীতিকাব্য* আৰু জয়দেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত বিখ্যাত *গীতগোবিন্দ* পুথিখন ভক্তিমূলক *গীতিকাব্যৰ* অন্তর্গত।

জানি থোৱা ভাল

মহাকবি কালিদাসে যথাসম্ভৱ *ঋতুসংহাৰেৰে* নিজৰ কবি জীৱনৰ পাতনি মেলিছিল। তেওঁৰ *মেঘদূত* কাব্যখন ইংৰাজী, জার্মান, তিব্বতী তথা চীন আদি বহু ভাষালৈ অনূদিত হৈছে। *মেঘদূতৰ* প্ৰাচীনতম অনুবাদ ত্ৰয়োদশ শতিকাত তিব্বতী ভাষাত পোৱা যায়। এই অনুবাদৰ অবলম্বনত জার্মান পণ্ডিত এজনে মেঘদূত কাব্যখন জার্মান ভাষালৈ অনুবাদ কৰে। *মেঘদূত* খণ্ডকাব্যখনৰ ১৫৫টা শ্লোক *মন্দাক্রান্তা* ছন্দত ৰচিত। বৌদ্ধ-স্তোত্ৰ আৰু জৈন স্তোত্ৰ এই দুখন স্তোত্ৰ কাব্যও ভক্তিমূলক *গীতিকাব্যৰ* অন্তর্গত। দুয়োখন কাব্য ক্ৰমে বৌদ্ধ ধর্ম আৰু জৈনধর্ম প্ৰচাৰৰ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে ৰচিত হৈছিল।

ৰমণীয়ে দূৰত থকা নিজৰ প্ৰেমিকলৈ মেঘৰ জৰিয়তে পঠোৱা এক বার্তাৰ আলম লৈ এই কাব্যখন ৰচনা কৰা হৈছে। সেই ফালৰ পৰা এই কাব্যখনক সম্পূৰ্ণভাৱে *মেঘদূতৰ* এক ক্ষুদ্ৰ অনুকৰণ বুলি ক'ব পৰা যায়। *ঘটকৰ্পৰ* আৰু কালিদাসৰ ৰচনাই পৰৱৰ্তীকালৰ সংস্কৃত কাব্য-সাহিত্যত যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে।

নেমিদূত কাব্যখন সপ্তদশ শতিকাত বিক্ৰম নামৰ এখন কবিয়ে ৰচনা কৰে। কাব্যখন কবিয়ে স্বামী নেমিনাথৰ জীৱনীৰ ওপৰত ৰচনা কৰে। ইয়াত *মেঘদূতৰ* ১২৫টা শ্লোক উদ্ধৃত হৈছে।

পৱনদূত নামৰ *গীতিকাব্যখন* ত্ৰয়োদশ খ্ৰীষ্টাব্দত ধোয়ীয়ে ৰচনা কৰে। এই *গীতিকাব্যখনো মেঘদূতক* আলম কৰি ৰচিত হৈছে। *পৱনদূত* কাব্যখনত ৰজা লক্ষ্মণসেন আৰু মলয় পৰ্বতৰ গন্ধৰ্বকন্যা কুৱলয়ৱতীৰ কাহিনী বর্ণিত হৈছে। ৰজা লক্ষ্মণসেনে দক্ষিণফালে দিগ্বিজয় কৰিবলৈ যোৱাত কুৱলয়ৱতীৰ প্ৰণয়পাশত আৱদ্ধ হয় আৰু দক্ষিণ-পূব বতাহক দূতৰূপে পঠায়। এইবোৰেই কাব্যখনৰ বর্ণনাৰ বিষয়বস্তু। ত্ৰয়োদশ খ্ৰীষ্টাব্দতে আব্দুল ৰহমান নামৰ এজন মুছলমান কবিয়ে *সন্দেশৰাসক* নামৰ এখন সুন্দৰ *দূতকাব্য* ৰচনা কৰে। ইয়াৰ পিছৰ পর্যায়ত পঞ্চদশ খ্ৰীষ্টাব্দতে বিষ্ণুদাস নামৰ এজন কবিয়ে *মনোদূত*, ষোড়শ খ্ৰীষ্টাব্দতে মাধৱ কবীন্দ্ৰ ভট্টাচার্যই *উদ্ধৱদূত* আৰু সপ্তদশ খ্ৰীষ্টাব্দত গৌড়ীয় সম্প্ৰদায়ৰ কবি ৰূপগোস্বামীয়ে 'উদ্ধৱসন্দেশ' নামৰ কাব্যখন ৰচনা কৰে। *হংসদূত* নামৰ এখন দূতকাব্য ৰূপগোস্বামী নামৰ আন এজন কবিয়ে ৰচনা কৰে। ইয়াৰ উপৰিও *চাতকদূত*, *কোকিলদূত* আদি অনেক *দূতকাব্য* সংস্কৃত সাহিত্যত ৰচিত হৈছে।

প্ৰাচীন কালৰ পৰা প্ৰাকৃত ভাষাত গীতি-কাব্য ৰচিত হৈছে। সাতবাহন বংশীয় ৰজা হালে *গাথাসপ্তশতীত* যিবোৰ গাথা সংকলিত কৰিছে, সেইবোৰ শৃংগাৰ ৰসেৰে পৰিপূর্ণ। এই কাব্যখন প্ৰথম খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰাকৃত ভাষাত ৰচিত হয়। গ্ৰাম্য জীৱনৰ সহজ সৰলতাৰ লগত এই গাথাবোৰৰ ওতঃপ্ৰোত সম্বন্ধ দেখা যায়। কবিয়ে ইয়াত মানৱ জীৱনৰ বিবিধ অৱস্থাৰ সজীৱ চিত্ৰণো দাঙি ধৰিছে।

ইয়াৰ পিছত হালৰ গাথা সপ্তশতীৰ আর্হিত গোবর্ধনে সংস্কৃতত আর্যাসপ্তশতী ৰচনা কৰে। তেওঁ আছিল বংগৰ ৰজা লক্ষ্মণসেনৰ সভাকবি তথা কবি জয়দেৱৰ সমকালীন।

অমৰুশতক নামৰ *গীতিকাব্যখন* কবি অমৰুৱে ৰচনা কৰিছিল। অমৰু নৱম খ্ৰীষ্টাব্দৰ পূর্বৰ কবি বুলি জনা যায়। অমৰুশতক কাব্যখন এশ শ্লোকৰ সমষ্টি। কাব্যখনৰ পদসমূহ অতি মনোগ্ৰাহী। বিভিন্ন ছন্দৰ লগতে দীঘল দীঘল সমাসবো সুন্দৰ সমাবেশ এই কাব্যখনত দেখা যায়। এই গীতি কাব্যখন শৃংগাৰ ৰসৰ সুন্দৰ নির্দশন। প্ৰবাদমতে ভগৱান আদি শংকৰাচার্যই মণ্ডনমিশ্ৰৰ পত্নী ভাৰতীৰ আগত ৰতিশাস্ত্ৰ বিষয়ক প্ৰশ্নৰ যথাযথ উত্তৰ দিয়াত অসমর্থ হোৱাত অমৰু নামৰ এজন ৰজাৰ দেহত থাকি অন্তঃপুৰত ৰাণীৰ সৈতে বহুদিন বসবাস কৰি ৰতি সম্বন্ধে যথেষ্ট

গাণ্ডীস্তোত্রগাথা নামৰ গীতিকাব্যখন প্ৰথম খ্ৰীষ্টাব্দত অশ্বঘোষে ৰচনা কৰে। অশ্বঘোষৰ পিছত ১০০ খ্ৰীষ্টাব্দত মাতৃচেতে *চতুঃশতক* আৰু *অধ্যৰ্ধশতক* নামৰ দুখন স্তুতি কাব্য ৰচনা কৰে। এই কাব্য দুখন তিব্বতী ভাষালৈ অনূদিত হৈছে। ঠিক একেদৰে *সুপ্রভাতস্তোত্র* আৰু *অষ্টকমহাশ্রীচৈত্যস্তোত্র* এই দুখন কাব্য ৰজা হৰ্ষণ (৭০০ খ্ৰীষ্টাব্দত) ৰচনা কৰে। কাব্যখনত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বিষয়ে লিখা হৈছে। *চতুঃস্তৱ* নামৰ এখন বৌদ্ধ-স্তোত্র আচাৰ্য নাগাৰ্জুনে ৰচনা কৰে। এই কাব্যখনো তিব্বতী ভাষালৈ অনূদিত হয়।

স্তোত্ৰৰত্ন নামৰ এখন *স্তোত্রকাব্য* যমুনাচাৰ্যই দশম শতাব্দীত ৰচনা কৰে। এই কাব্যখন বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ উপদেশ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ ৰচনা কৰা হৈছিল। *কৃষ্ণকৰ্ণামৃত* নামৰ স্তোত্রকাব্যখন লীলাশুকে ৰচনা কৰে। লীলাশুক অতিকৈ কৃষ্ণভক্ত আছিল। তাৰ প্ৰভাব এই কাব্যত দেখা যায়। বালকৃষ্ণৰ নানান লীলাৰ বৰ্ণনা থকা এই কাব্যখন ৩০০ শ্লোকৰ সমষ্টি। কাব্যখনত গোপবধুসকলৰ কৃষ্ণভক্তিৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। গ্ৰন্থখন তিনিটা আশ্বাসত বিভক্ত। এই কাব্যখনত ৰাসক্ৰীড়াৰ বৰ্ণনাও পোৱা যায়। পঞ্চদশ খ্ৰীষ্টাব্দত বংগত আবিৰ্ভাব হোৱা শ্ৰীচৈতন্য আৰু অসমত আবিৰ্ভাব হোৱা শ্ৰীমাধৱদেৱৰ ওপৰত *কৃষ্ণকৰ্ণামৃতৰ* বহুখিনি প্ৰভাৱ দেখা পোৱা যায়।

লক্ষ্মী হস্র নামৰ ভক্তি কাব্যখন বৈষ্ণৱ কবি বেংকটাধ্বৰিয়ে ৰচনা কৰিছিল। মাদ্ৰাজ নিবাসী এই কবিজনাৰ আবিৰ্ভাৱ কাল সপ্তদশ খ্ৰীষ্টাব্দ। এই সংস্কৃত কাব্যখনত কবিয়ে লক্ষ্মীৰ স্তুতি প্ৰশংসা এহেজাৰ শ্লোকত কৰিছে।

স্তুতিকুসুমাঞ্জলি কাব্যখন চতুৰ্দশ খ্ৰীষ্টাব্দত জগদ্ধৰ ভট্টই ৰচনা কৰে। কাব্যখনত ৩৮টা স্তোত্র আৰু ২৪০০টা শ্লোক আছে। এই কাব্যখন কৰুণ ৰসযুক্ত আৰু কাব্যখনত বিভিন্ন অলংকাৰৰ সমাবেশ ঘটিছে।

মুকুন্দমালা নামৰ বৈষ্ণৱ স্তোত্র কাব্যখন কুলশেখৰে ৰচনা কৰে। এই স্তোত্রকাব্যখনক বৈষ্ণৱ স্তোত্রসমূহৰ মুকুট মণি গণ্য কৰা হয়। ইয়াৰ শ্লোক সংখ্যা ৩৪টা।

শিৱমহিম্নঃ স্তোত্র কাব্যখন ভগৱান শংকৰক স্তুতি কৰি ৰচনা কৰা হৈছে। এই কাব্যখন আচাৰ্য পুষ্পদণ্ড নামৰ এজন ব্যক্তিয়ে ৰচনা কৰা বুলি জনা যায়। কবিজনাৰ আবিৰ্ভাৱ কাল দশম খ্ৰীষ্টাব্দৰ আগৰ বুলি অনুমান কৰা হয়।

সৌন্দৰ্যলহৰী আৰু *শিবানন্দলহৰী* এই দুখন স্তোত্রকাব্য শংকৰাচাৰ্যই ৰচনা কৰে। বৰ্তমান কেৰালা ৰাজ্যৰ এখন ভিতৰুৱা গাঁৱত শংকাৰাচাৰ্যৰ জন্ম হৈছিল। এওঁক ভগৱান শিৱৰ অৱতাৰ বুলি গণ্য কৰা হয়। বাল্যকালত সন্ন্যাস গ্ৰহণ কৰি মাত্র ৩২ বছৰ বয়সতে তেওঁ অদ্বৈত বেদান্ত দৰ্শন প্ৰতিষ্ঠা কৰি বিখ্যাত হৈ পৰে। দহখন মুখ্য উপনিষদ, *ব্রহ্মসূত্র* আৰু *শ্রীমদ্ভগবদ্ গীতাৰ* ওপৰত ভাষ্য প্ৰস্তুত কৰি অদ্বৈত সিদ্ধান্ত প্ৰচাৰ কৰে। শংকৰাচাৰ্য ৰচিত *সৌন্দৰ্যলহৰী* স্তোত্রকাব্যত এশটা শ্লোকত

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ বিষ্ণু ভক্তিৰ ওপৰত ৰচিত ভক্তিমূলক *গীতিকাব্যৰ* আভাস দাঙি ধৰক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

৪.৫ ঐতিহাসিক কাব্য আৰু ইয়াৰ উৎস

ইতিহাসৰ বর্ণনা যি কাব্যত সন্নিবিষ্ট থাকে, সেই সমূহকে ঐতিহাসিক কাব্য বোলা হয়। ভাৰতীয় ঐতিহাসিক কাব্যসমূহত যুদ্ধ-বিগ্রহাদি ঘটনাৰ বর্ণনা দেখা পোৱা যায়। আকৌ আমাৰ জীৱন-যাত্রাৰ ভূল শুধৰণিৰ বাবে যিবোৰৰ আৱশ্যক সেই ৰোৱহে ভাৰতীয় ইতিহাসত সন্নিবেশ কৰা হৈছে। জনসাধাৰণৰ মাজত এটা মহৎ আদর্শ দাঙি ধৰাটোৱেই হৈছে ভাৰতীয় ইতিহাসৰ ঘাই উদ্দেশ্য। ভাৰতীয় সাহিত্যৰ প্রাচীন অংশত বুৰঞ্জীমূলক কাব্যৰ পৰিমাণ অতি নগণ্য। ঐতিহাসিক তথ্যৰ প্রতি প্রাচীন কবিসকলৰ সজাগতাৰ অভাৱ আৰু দায়িত্বহীনতাই ইয়াৰ মূল কাৰণ। অৱশ্যে ব্রাহ্মণসকলে সমকালীন ৰজাসকলৰ মহানতাৰ প্রশংসাসূচক কথা লিপিবদ্ধ কৰি থৈ গৈছে।

আপুনি এতিয়া ঐতিহাসিক কাব্যৰ উৎস সম্পর্কে জানিব পাৰিব। ঋগ্বেদৰ পাতত থকা উপাখ্যানবোৰ ঐতিহাসিক কাব্যৰ উৎস। ব্রাহ্মণগ্রন্থসমূহতো ঐতিহাসিক তথ্য নিহিত আছে। বেদাংগ সাহিত্যতো ঐতিহাসিক আখ্যানৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ৰামায়ণ-মহাভাৰতক ভাৰতীয় পৰম্পৰাত "ঐতিহাসিক মহাকাব্য" বুলি কোৱা হয়। পুৰাণসমূহত প্রাপ্ত বিভিন্ন বংশাৱলীবোৰ ইতিহাসৰ দ্যোতক। শিলালিপিবোৰ ঐতিহাসিক সাহিত্যৰ মাজতেই পৰে। ৰঘুবংশ, সেতুবন্ধ আদি কাব্যৰ মাজেৰেও ইতিহাসৰ উমান পোৱা যায়। কাৰণ ৰঘুবংশৰ পাতত আমি ঈক্ষ্বাকুবংশীয় ৰজাসকলৰ বর্ণনা পাওঁ। অৱশ্যে হর্ষচৰিত, নৱসাহসাংকচৰিত, বিক্রমাংকদেৱচৰিত, ৰাজতৰঙ্গিনী আদিহে ঐতিহাসিক কাব্যৰ প্রকৃত প্রতিনিধি বুলি কব পৰা যায়।

৪.৫.১ বিভিন্ন ঐতিহাসিক কাব্যৰ উল্লেখ

ঐতিহাসিক কাব্যৰ উৎসৰ পিছত আপুনি বিভিন্ন ঐতিহাসিক কাব্যৰ বিষয়ে এতিয়া জানিব পাৰিব। ঐতিহাসিক কাব্যৰ কথা মনলৈ আহিলে প্রথমেই হর্ষচৰিতৰ কথা আহে। বাণভট্ট বিৰচিত **হর্ষচৰিত** আখ্যায়িকাখনক এখন ঐতিহাসিক কাব্য বুলি ধৰা হয়। আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে আখ্যায়িকা হ'ল গদ্যকাব্যৰ এক ভাগ। এইখন আখ্যায়িকা আঠটা অধ্যায়ত বিভক্ত আৰু অধ্যায়সমূহক উচ্ছ্বাস বুলি কোৱা হয়। কাব্যখনৰ প্রথম তিনিটা অধ্যায়ত বাণৰ বংশোৎপত্তি আৰু তেওঁৰ পূর্বজসকলৰ

জানি থোৱা ভাল

প্ৰাচীন ভাৰতীয় কবিসকলে ৰাজসভাত উপস্থিত থাকি ৰজাৰ গুণানুকীৰ্তন কৰি কাব্য লিখিছিল। এই কাব্যবোৰক বৈজ্ঞানিক ভিত্তিত লিখা ইতিহাস বুলি স্বীকাৰ কৰাটো অনুচিত। কাৰণ তাত ৰজাসকলৰ গুণানুকীৰ্তনৰ বাহিৰে আনকি চন, তাৰিখ আদিবো উল্লেখ নাথাকে।

হৰ্ষচৰিত কাব্যখন অধ্যয়ন কৰিলে আমি গম পাওঁ যে সেই সময়ত হিন্দুধৰ্ম অনেক সম্প্ৰদায়ত বিভক্ত আছিল। কাব্যখনৰ চতুৰ্থ উচ্ছ্বাসত সেই সময়ৰ নানান বেশ-ভুষা, পোছাক-পৰিচ্ছেদ, কাপোৰ আদিৰ বিষয়ে কিছু তথ্য লাভ কৰিব পাৰো।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ৰাজতৰঙ্গিনী কাব্যখন কোনে ৰচনা কৰিছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ অমৰুশতক কাব্যখন কি শ্ৰেণীৰ কাব্য?

(ক) গীতিকাব্য (খ) চম্পূকাব্য (গ) ঐতিহাসিক কাব্য।

.....

৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিশিষ্ট আলংকাৰিক বিশ্বনাথে *চম্পূকাব্যৰ* এক সহজলভ্য সংজ্ঞা এইদৰে দাঙি ধৰিছে— "গদ্যপদ্যময়ং কাব্যং চম্পূৰিত্যভিধীয়তে"। অৰ্থাৎ গদ্যপদ্যময়ী ভাষাত যি কাব্য ৰচনা কৰা হয়, সেয়ে *চম্পূকাব্য*।
- বিভিন্ন *চম্পূকাব্যৰ* কথা জানিব পৰা গ'ল, যেনে— *নলচম্পূ (ত্ৰিবিক্ৰমভট্ট বিৰচিত) ৰামায়ণচম্পূ* (ভোজৰাজ বিৰচিত) ইত্যাদি, লগতে তাত বৰ্ণিত বিষয়বস্তুসমূহৰো কিছু চমু আভাস পোৱা গ'ল।
- সংস্কৃত সাহিত্যৰ পৰম ৰমনীয় অংগস্বৰূপ হৈছে *গীতিকাব্যসমূহ*। ইংৰাজীত এই শ্ৰেণীৰ কাব্যক *lyric poem* বুলি জনা যায়। অতিশয় আৱেগিক অনুভূতিপূৰ্ণ আৰু সংবেদনশীল ভাৱযুক্ত অথচ মাধুৰ্যময় কবিতাক *গীতিকাব্য* আখ্যা দিয়া হয়।
- *গীতিকাব্যক* প্ৰধানকৈ দুই ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। ১। ভক্তিমূলক গীতিকাব্য বা স্তোত্ৰকাব্য আৰু ২। শৃংগাৰ প্ৰধান গীতিকাব্য বা সন্দেশকাব্য।
- ইতিহাসৰ বৰ্ণনা যি কাব্যত সন্নিবিষ্ট থাকে, সেইসমূহকে ঐতিহাসিক কাব্য বোলা হয়। *ৰামায়ণ-মহাভাৰতক* ভাৰতীয় পৰম্পৰাত *ঐতিহাসিক মহাকাব্য* বুলি কোৱা হয়।